

159
Rahvajähtustaja
rahva hulgas lk 276-297

EESTI NSV TA
ETNOGRAAFIA MUUSEUMI
AASTARAAMAT

XVI 1959

RAHVAJUTUSTAJA RAHVA HULGAS

R. VIIDALEPP

Rahvajutud moodustavad eesti folkloristlikus pärandis küllaltki suure koguse — ligemale 100 000 kirjapanekut. Kuid jutustajatest, nendest, kes rahvajutte on loonud ja esitanud, neid ühelt põlvelt teisele pärandanud, kus, millal ja kuidas on peamiselt jutustatud, millised on olnud rahvapärased juttude esitamise tavad ja maneerid, kes on näidanud jutustamise alal erilist andekust jne., kõigest sellest me teame tõepoolest väga vähe.

Rahvaluuleteaduse kujunemisel ei omistatud vajalikku tähelepanu rahvaluule loojatele ja edasikandjatele — laulikutele ja jutustajatele. Eriti on see maksev jutustajate kohta. Rahvajutus peeti ainult tähtsaks süžeed; kuidas see süžee esitati, seda ei osatud täpsemalt fikseerida. Seetõttu pole meil säilinud kuigi vanu teateid eesti jutustajate kohta.

Tõsi küll, juba Fr. R. Faehlmann on Kalevipoja-muistendeid tutvustades andnud need raamjutustuse kujul (esitatud kõnena Õpetatud Eesti Seltsis a. 1839), kusjuures jutustajana on näidatud talupoega-jutuvestjat teesillutajate seltskonnas, kui õhtul metsa vahel tule ääres koos istutakse.¹

Fr. R. Kreutzwald on korduvalt sõna võtnud eesti rahvajuttude populariseerimiseks; tunnustavalt on ta suhtunud rahvaloomingu kandjatesse. Oma proosateostes on ta andnud meelde järele kujutusi jutuvestjast rahva hulgas, nagu Hiiu Käsper jutustuses «Videvik»² ning Toa-Jaagup jutustuses «Tuisulased».³

Konkreetsete andmete kogumiseni jutustajate kohta jõuti siiski alles hiljem; selle algatajaks oli J. Hurt. Valmistades ette tema juhtimisel kogutud eesti rahvaluulevara eksponeerimist ülevene-

¹ Friedrich Robert F ä h l m a n n, *Kirjatööde kogu I*, Jürjevis, 1915, lk. 61.

² *Maa-rahva Kasuline Kalender* 1854, lk. 2—3.

³ *Maa-rahva Kasuline Kalender* 1859, lk. 1.

maailisel arheoloogide kongressil Riias a. 1896, on J. Hurt esmakordselt oma aruannetes tõstnud esile vajaduse koguda andmeid ka jutustajate kohta. Oma 109. aruandes ütleb ta: «Üldiselt tähendame, et soovivat on, kui lahked korjajad ka laulikutest, jutustajatest ja muidu vanavara⁴ omanikkudest, niisama ka omast korjanduse viisist teadmisi sisse saadavad. Niisugused teadused saavad ka oma viisi tähtsad olema ja nimelt aruannet elavaks tegema. Pääle selle on see armas, kui esivanemate mälestuse hoidjaid tänuga mälestame ja järeletulijatele unustamatuks teeme.»⁵ Vähe hiljem täpsustab Hurt seda soovvi ja ütleb: «Nii palju kui võimalik ja sünnis, pandagu nende inimeste [s. o. laulikute ja jutustajate — R. V.] eluloost lühikesi sõnumid kirja ja saadetagu vanavara aita.»⁶ — Nagu näeme, jäävad esitatud soovid üsna tagasihoidlikuks, piirdudes ainult mõningate biograafiliste andmete nõutamisega.

Ka pärast seda on korjandustes võimalik leida peamiselt jutustajate nimesid. Neid on M. J. Eisengi nõutanud oma kaastöolistelt.

Kodanlikus Eestis ilmunud rahvaluule-küsimuskävides esitati mõningaid väheseid küsimusi ka jutustajate kohta.⁷ Jutustaja nime ja vanuse märkimine kujunes obligatoorseks. Kui 1932. a. satuti ühele suurjutustajale, hakati taotlema paremate jutustajate teadmiste võimalikult täielikku kirjapanekut; see võimaldas tõsta küsimuse jutustaja repertuaarist, selle ulatusest ja päritolust.⁸ Üldse on viimase paari aastakümne jooksul kogunenud jutustajate kohta juba üsna palju materjali. Siiski jäi küsimuste ring esialgu võrdlemisi piiratuks. Ei osatud küllalt tähelepanu pöörata rahvajuttude esitamise tavadele ega funktsioonile, vähe tehti märkmeid jutustamise stiilist.

Jutustaja küsimuse avaramiseks mõistmiseks on äratust saanud vene nõukogude folkloristide uurimustest. Vene folkloristikas on rahvajutustaja probleem juba ammu leidnud vajalikku tähelepanu ja seda on erialases kirjanduses spetsiaalselt käsitletud.⁹

⁴ vanavara = rahvaluule.

⁵ J. Hurt, Sada üheksas aruanne Eesti vanavara korjamisest ja keelemurrete uurimisest. *Olevik* 1895, nr. 10.

⁶ J. Hurt, Sada kolmastiiskümnes aruanne Eesti vanavara korjamisest ja keelemurrete uurimisest. *Olevik* 1895, nr. 30.

⁷ R. Viidalepp, *Juhiseid rahvaluulekogujatele*, Tartu, 1936, lk. 22–23.

⁸ R. Viidalepp, Uhest suurjutustajast. *Rahvapärimeste Selgitaja* nr. 2 (1937), lk. 42–44 (sealsamas on näidatud, millised andmed oleksid jutustajate kohta eriti olulised, kuidas jutustaja elulugu koostada jne.); R. Viidalepp, Uhest suurjutustajast ja tema toodangust. *Opetatud Eesti Seltsi Toimetused* XXX, Tartu, 1938, lk. 830–845.

⁹ Н. П. Гринкова, Вопрос о сказочнике в русской фольклористике. Сборник статей: Сергею Феодоровичу Ольденбургу к пятидесятилетию со дня рождения. М., 1937, стр. 1–10.

Samuti on vene folkloristlikus kirjanduses avaldatud muinasjutude kogumikke, milles tekstid on esitatud jutustajate järgi grupeeritult ning varustatud üksikasjalise biograafilise sissejuhatusiga iga jutustaja kohta.¹⁰

Mitmesuguseid väärtuslikke andmeid jutustajate kohta on Eesti NSV-s kogutud veel viimastel aastatel nii suvistel ekspeditsioonidel kui ka korrespondentide abil. Seejuures on kasutatud spetsiaalset küsitluskava.¹¹

Rahvajutte teavad ja võivad jutustada väga paljud. Ent üksikute jutustajate teadmised ja oskused on suuresti erinevad; juhuslike vestlejate kõrval on võidud tähele panna ka niisuguseid, kes sel alal on näidanud erilist andekust. Jutustaja osa uurimisel tulebki tähelepanu omistada väljapaistvamatele talentidele.

Rahva hulgast on alati esile kerkinud andekaid suulise proosaloomingu viljelejaid, kes on rahvajutte tundnud suurel arvul ning on nende edasiandmisel näidanud tähelepanavat kunstimeisterlikkust. Niisugustel väljapaistvate võimetega jutustajatel on olnud oluline osa rahva proosaloomingu edasiarendamisel; põhjendatult võime suurte teadmiste ja hea esitamisoskusega jutustajat nimetada rahvajutustajaks (vrd. rahvalaulik).

Rahvatalentide spetsialiseerumine ei piirdu sageli küll üheainsa liigiga; mõni väljapaistev rahvajutustaja võib samal ajal olla tuntud ka rahvalaulikuna, ja vastupidi — mõni hea laulik võib olla ühtlasi tubli jutustaja. Kuid enamasti see siiski nii ei ole. Suurlaulikute kõrval on alati olnud ka suurjutustajaid, kelle eriliseks huvialaks on olnud proosalooming. Rahvas tunneb eri nimetusi niisuguse huvikallaku märkimiseks; öeldakse, et mõnel inimesel on «jutuaamise änn»¹², «hea jutuañd» ~ «hea jutusoon»¹³, et tal on «jutusõ hood'a»¹⁴ jne. Head, võimekat rahvajutustajate esitajat nimetatakse jutumeheks, jutupuhujaks, naljahambaks, vigurivändaks jne.

Olulisemad küsimused, mis rahvajuttude esitamisega ühenduses arvesse tulevad, on järgmised: k u s ja k u n a s ning millistel

десятилетию научно-общественной деятельности 1882—1932, Ленинград, 1934, lk. 171—180. M. Asadowskij, Eine sibirische Märchenerzählerin, (FF Communications Nr. 68). Helsinki, 1926.

¹⁰ Näiteks: Марк Азадовский, Русская сказка I—II. Избранные мастера. Ленинград, 1932.

¹¹ Jutustamine ja jutustajad. Koostatud autori poolt a. 1956.

¹² RKM II 55, 538 Orissaare raj. 1956.

¹³ Pärnu-Jaagupist 1956.

¹⁴ «Ogal inemisel om oma hood'a. Kellel om jutusõ hood'a, too jo näid kullõski õgast paigast ja püsuse nä täl kõik meeleh ka». ERA II 194, 11 Vast-sellina, Meremäe 1938. — Hood'a < vene oxora 'himu, tahtmine'.

asjaoludel on rahvajutte vestetud ja kuidas on see toimunud. Sellega seoses ühtlasi selgub, milline osa ja tähtsus on rahvajuttudel olnud.

1.

Rahvajuttude esitamine erineb oluliselt rahvalaulude esitamisest; rahvalaule võib laulda ja lauldaksegi ka üksinda olles, kuid jutuvestmine nõuab tingimata kuulajaskonda. Rahvajutte on vestetud ikka mitmekesi koos olles, olgu puhkehetkil või kergemate tööde juures. Minimaalselt on jutuvestmisel vaja kahte isikut: jutustajat ja kuulajat. Ühest või mõnest üksikust kuulajast on siiski vähe selleks, et jutustaja võiks «hoogu sattuda». Suurem ja lõbusam seltskond on hea jutuvestmise parimaks eelduseks. Jutustamist põhjustab sageli ka vajadus ajaviite järele, jõudeolek.

Missugustes kollektiivides ja millal on peamiselt vestetud muistendeid, muinasjutte ja naljandeid, see on olenenud rahva tööaladest, olustikulistest tingimustest ja kommetest, mõnikord isegi uskumustest. Võime arvata, et meie esivanematel on olnud juba kauges minevikus tavaks vesta jutte näiteks koduses perekondlikus ringis, samuti ühistöödel, kui palju rahvast koos, kindlasti aga meeste kollektiivides — küttimisel, kalastamisel, sõjameeste keskkonnas jne. Seda võib pidada tõenäoliseks analoogiliste teadete alusel teistelt rahvastelt. Otsesed andmed niisuguste küsimuste jälgimiseks on meil kahjuks küll võrdlemisi hilised — nagu kõik meie folkloristlikud materjalid.

Juba kauges minevikus on juttude vestmine kuulunud ja himeeste seltskonda. On võimalik, et jutudki sel puhul on olnud seoses loomadega — loomamuinasjutte teatavasti peetakse kõige vanemaks muinasjuttude liigiks.

Eestis on jutupuhumine jahimeeste keskel säilinud tänapäevani. Peale kõige muu tuntakse teatavasti erilisi lõbusasisulisi «jahimehejutte», milles pajatatakse ebatavaliselt rikkalikust ja hõlpsasti saadud või eriskummalisest jahisaagist, jahiseiklustest jne. Sageli on osav jahimees ka tubli jutumees.

Niisuguste juttude tekkimise mõistmiseks on sobiv meenutada, et kunagi on jutuvestmisele jahiretkedel omistatud tootmismaaagilist funktsiooni: seega on loodetud kindlustada jahi õnnestumist. Otsesed andmeid selle kohta on näit. mordvalastelt. Mordva jahimehed on uskunud, et metsahaldjas on suur muinasjuttu armastaja ning tuleb kuulama, kui lõkketule juures jutustatakse. Seega jääb metsloomade kaitse hooletusse ning kui ühed jutustavad, siis teised samal ajal kütivad,

lootes head saaki.¹⁵ Juttude vestmisest jahiõnne kindlustamiseks on teateid paljudelt rahvastelt. Altai jahimaade kütid on seda praktiseerinud veel nõukogude ajalgi: artell võtnud taigasse kaasa tubli jutumeistri, et too aitaks võluda metsavaime.¹⁶

Igatahes on rahvajuttude vestmisel kui jahimeeste keskkonda kuulaval nähtusel väga vanad ja kaugeleulatuvad juured.

Ka teine põline meeste tööala — kalastamine — on pak-
kunud häid võimalusi jutuvestmiseks, kui näit. tormi või saju
puhul hulgakesi koos olles tuleb oodata ilma paranemist, aga
samuti ka võrkude kudumisel ja parandamisel.

Peipsi-äärsed kalurid on jutuvestmist harrastanud eriti seoses
talvise kalapüügiga. Sel puhul on Peipsi jääle viidud saunasuu-
rusi laudadest kokkulõõdnud majakesi (kohalik nimetus *kere*).
Halva ilma puhul olnud nendes väga hea tuulevarjus olla ning
ajaviiteks igasuguseid rahvajutte pajatada.¹⁷

Palju vaba aega jutuvestmiseks jätab karjas olemine, eriti
aga kollektiivne öösine karjahoidmine ehk *õits* (murdeti ka *õits*,
õüts, *hobustes käimine*, *häriskäimine* jne.), mis on meil tarvitu-
selt ära jäänud möödunud sajandi lõpul. *Õits* on omal ajal olnud
ühikes tuntuks jutustamispaigaks.^{17a} Sinna kogunes palju noori
(peamiselt poisse) ja õhtuhämaruses lõkketule ümber istumine
on olnud sobivaks fooniks mitmesuguste muistendite (eriti nn.
tondijuttude), muinasjuttude ja naljandite pajatamisele. Sageli
leiame rahvajuttude kirjapanekutest märkmeid, et jutud on kuulnud
õitsil olles.

Paiguti on ametis olnud erilised *õitsikarjused* (vanemad me-
hed). Niisugusel juhul on noored olnud ainult hobuste viijaiks
õhtul ning kojutoojaiks hommikul, mõnevõrra ka palgalise kar-
juse abistajateks. Vanade *õitsikarjuste* hulgas on olnud väljapaist-
vate võimetega jutumehi. Ühe setu jutustaja eluloost on teada, et
ta oli rahvajutte «nooruses öüdisis olles lõpmata palju kuulnud
hobustevahilt Siidralt».¹⁸ Kodaverest on samuti mälestusi ühest
suure kuulsusega jutumehest-*õitsivanemast*, kelle lugusid on isik-
likult kuulnud ja oma loomingus kasutanud kirjanik Jakob Liiv.¹⁹

¹⁵ A. Маскаев, *Мордовская народная сказка*, Саранск, 1947, lk. 10—11.

¹⁶ Д. К. Зеленин, *Религиозно-магическая функция фольклорных сказок. Сборник статей: С. Ф. Ольденбургу к пятидесятилетию научно-общественной деятельности 1882—1932*, Ленинград, 1934, lk. 223 jj.

¹⁷ ERA II 135, 9/10 ja 413 Torma 1936.

^{17a} Ka Soomes on *õits*, kalasaun ja veskituba olnud tähtsateks jutustamis-
kohtadeks. Vt. L. Simonsuuri, *Kansa tarinoi*, Porvoo—Helsinki, 1950,
lk. 11—12.

¹⁸ ERA II 194, 13 — 1938. Hobustevaht = *õitsikarjus*.

¹⁹ J. Liiv, *Elu ja mälestusi*, Tartu, 1936, lk. 55. Vrd. sama autori *Mäles-
usi lühijuttudes*, Tartu, 1938, lk. 7 jj.

Tublisid jutuvestjaid on olnud ka tavaliste külakarjuste (lehmakarjuste) hulgas; nende juures käis taludest lapsi korralistena abiks. Ohtuti õõbimispaikadel on päevased karjused palju jutustanud. Rakvere ümbruses on säilinud mälestusi Remeti-nimelisest külakarjusest, kes on olnud suure repertuaariga muinasjutuvestja.²⁰ Et karjuseid vanasti toitlustati nn. külakorra alusel (iga päev eri talus), siis oli niisuguste isikute osa rahva jutuvara levitamisel tähelepanavalt suur.

Jahil- ja kalalkäimine ning karjahoidmine — need on põlised meeste elukutsed. Meeste tööks on olnud ka sepalkäimine ja veskilkäimine; need mõlemad töökojad on olnud tuntud jututubadena.

Seppi leidis harilikult igas külas, kuid tuule- või vesiveskit tuli sageli otsida kaugemalt, sest nende rajamine oli kaua aega mõisnike eesõiguseks ning olenes ka looduslikest eeldustest. Rahvaomase tava järgi tuli sepal ja veskil töökorda oodata saabumise järjekorras. Nii kogunes mõnikord palju rahvast ja «korra» ootamine võttis aega (isegi rohkem kui ühe ööpäeva). Ajaigavust aitasid lühendada piibutamine ja lõbusad vestlused. Mõnele hiliemale rahvajutustajale on sepiliste seltskond olnud heaks koolliks. Ühe setu rahvalauliku ja -jutustaja eluloost loeme: «*Timä esä oll sepp. Ja käve õigõ pallo sepiliise ja külmäl talvõl käevä sepilise alate tarrõ peesutämä [= soojendama]... ja Natalja [Tolmik] kuulis nende käest pallo juttõ*».²¹ Sepiliste jutte kuulates on rahvalikku väljendamisoskust õppinud isegi mõni pärastine kirjanik; seda on konstateeritud näit. Chr. Rutoff-Rajasaare puhul.²² Veskilistelt õppimine on teada J. V. Jannseni kohta, kelle isa oli möldriks Vana-Vändra mõisa vesiveskis. See oli suur veski, kus käis palju jahvatajaid. Polnud seal puudu ka korraootajaist-jutustajaist. Alati veskiliste hulgas viibides ja nende jutte kuulates olevat noor Jannsen omandanudki oma lopsaka rahvaliku keele ühes arvukate kõnekäändudega, mis on nii iseloomulik tema jutu-
proosa stiilile.²³

Üks või paar korda aastas kordus talurahval endisel ajal (kuni nõukogude korrani) erilise koormusena tähtsamate liiklusteede parandamise ja korrashoidmise kohustus; seda nimetati teede sillutamiseks ja kruusatamiseks. Sel puhul sõitsid mehed külade kaupa hobuste ja veokitega teedele kivikillustikku või kruusa vedama. Mõnikord olid sillatükid kodust kaugel ning teede

²⁰ ERA II 217, 49 Rakvere 1939.

²¹ S 30877 Mäe v. 1930.

²² M. Kampmaa, *Eesti kirjandusloo peajooned III*, Tallinn, 1923, lk. 219.

²³ A. Jürgenstein, Johann Voldemar Jannseni elust. *Eesti Kirjanikus* 1916, lk. 123.

parandamine kestis mitu päeva. Peatuskohtadel, kruusaaukude juures ning ööbimispaikadel lõbustati üksteist jutuvestmisega. Saaremaal omistatakse sillutustööle olulist tähtsust juttude levikus.²⁴ Fr. R. Faehlmann on, nagu märgitud, kujutanud Kalevipoja-muistendite esitamist teeparandajate kollektiivis.²⁵

Leidub teateid meeste elavast jutuharrastusest veel muudeski töökollektiivides, näit. metsatööl, kus selleks talvistel õhtutel jääb palju vaba aega. Jõhvi rajooni Kivinõmme metskonnas (Kuremäe lähedal) on muide kuni viimaste aastateni vestetud palju Kalevipoja-muistendeid, mistõttu need seal ümbruses on tänapäevani hästi säilinud. Stimuleerivalt on mõjunud asjaolu, et seal metsas leidub väike kungas, mida peetakse Kalevipoja hauaks, seal on Kalevipoja mägi ning läheduses on veel muidki Kalevipoja-mälestustega seotud kohti (Kuremägi — Kalevipoja moodustatud, Kontsu järv — Kalevipoja kaevatud jne.).^{25a}

Muistendeid on palju vestetud ka ehitustööliste keskel, kusjuures eriti armastatud on olnud lood hiidlikest ehitajatest ja muudest vägilastest.^{25b}

Suviste välitööde puhul on endisel ajal mõnes paigas palju jutuvestmist harrastatud heinal olles, nimelt õhtuti ühiste lõketulede ümber istudes. Seda juhtus peamiselt siis, kui heinamaad olid kodust kaugel ning heinalistel tuli mitu nädalat metsas elada. Mõnes paigas on heinaliste lõkkeõhtud olnud isegi üheks tähtsamaks jutuvestmise kohaks, näit. Emajõe ääres laialdaste luhaheinamaade piirkonnas.²⁶

Kui veel mõisas teol käidi, said eri külade elanikud kokku mõisapõllul töötades, mis kestis ikka esmaspäevast laupäevani. «Kui teoline mõisast tuli, siis tõi kaasa uudiseid, ja neid oodati alati suure huviga. Mõnikord on selle jaoks terve öö ära kulutatud.»²⁷

Mõisatööga seoses oli vooriskäimine, peamiselt sügisel ja talvel. Kui puudusid raudteed, toimus vilja, piirituse ja muude saaduste transport mõisatest linnadesse hobuveokitest moodustatud vooriga (killaga, killavooriga). Vooridega käidi isegi kaugemates linnades, nagu Riias, Pihkvas ja Peterburis. Voorides käisid mehed. Ööbiti teeäärsetes kõrtsides, kus ühtlasi jutustati, lauldi ja pilligi mängiti. Kes kaugest voorist tagasi jõudis, selle juurde kogunesid naabrid uudiseid kuulama.

²⁴ Andmeid Orissaare rajoonist, noteeritud 1956: RKM II 55, 539, 563 ja 575.

²⁵ Vt. lk. 318.

^{25a} ja ^{25b} Andmed kogutud ekspeditsioonil 1957 ja 1958.

²⁶ ERA II 186, 386/7 Rannu 1938.

²⁷ H II 45, 333/5 Põlva.

Rahvajuttude vestmine on olnud tavaks mõisate ketrustubades, kus külatüdrukud käisid koos töötamas. Fr. R. Kreutzwald ütleb Virumaal Kaarli mõisas saadud kogemuste põhjal oma muinasjutukogu eessõnas (1866): «Videviku pidamisel, või kui eit ja tütarlapsed õhtul vokkide taga istusid, oli kõige magusam jutuvestmise aeg, ja oh mis kiiresti kadusid seal pikemad talveõhtud meil käest, nii et igakord ehmatust tegi, kui eit meid magama pidi sundima.»²⁸

Rahvajuttude esitamine (ja sellele sageli kaasnev mõistatuste mõistatamine) on olnud oluliseks meelelahutuseks külanoorde kooskäimistel, mida veel möödunud sajandi teisel poolel, osalt isegi käesoleva sajandi alguses on eri paikades korraldatud eri kujul ja erinevate nimede all (setude *istjatse'*, Kihnu *üläljõstmine*, Puhja ümbruse *kildsann*, Kirde-Eesti *ehalkäimine* jm.).²⁹ Kokkütulekud algasid tütarlaste käsitööharrastusega, millele liitus laulmist, jutuvestmist, mõistatamist jne., hiljem saabus sinna ka poisse ning siis lõbutseti nendega koos.

Rahvajuttudel on olnud teatav osa ka koduste talgutööde (ketrustalgud, suletalgud, pruudiaitamine jt.) lõbustuste hulgas ja perekonnapidude kombestik. Kohati on kutsutud kosjade puhul majja hea muinasjutuvestja³⁰; teisel aga kutsutud hea jutumees pulma, et ta aitaks jutujärge üleval hoida³¹; samuti on andmeid jutumehe kutsumisest varrudele ja sünnipäevale³².

Kodustes oludes on endisel ajal, kui kirjandust oli veel vähe, palju jutustatud õhtuti pimedal aastaajal, kui naised ketrasid ning mehedki tegelesid tubaste töödega. «*Õdagu ole talutoan just kui vabrik. Kui oll mõni jutumiis, sis tuu selet, mis ta mõistõ. Väega pallo seletati tondijutte tuul aol.*»³³

Leidub andmeid, et mõnes paigas olid meil omal ajal küldes kujunenud kindlad kohad, kuhu vanemad mehed õhtuti kogunesid omakeskel juttu vestma. Seni on teateid Kirde-Eestist, kuid usutavasti on tava olnud laiemalt tuntud. — Peipsi-äärses Kalma külas on koos käidud Matuska talus.³⁴ Tudulinna Sahargu külas, kus tänapäevalgi leidub häid jutumehi, on käesoleva sajandi alguses koos käidud vokimeistri Andres Oja talus. Andres Oja on oma

²⁸ Fr. R. Kreutzwald, *Eesti rahva ennemuistsed jutud*, Tallinn, 1953, lk. 617.

²⁹ Vt. R. Viidalepp, *Kildsann ja muid endisaegseid külanoorsoo kooskäimisi. Eesti Keel ja Kirjandus* 1941, lk. 47 jj.

³⁰ Teade Petseri rajooni setudelt.

³¹ R. Põldmäe teade Harju rajoonist; seda on esinenud mujalgi.

³² Teade Tudulinna.

³³ ERA II 160, 10/11 Kanepi 1937.

³⁴ ERA I 5, 547 Torma 1935. — Seal on mehed koos käinud laupäeva ja pühapäeva õhtutel.

kodus treinud vooke; peamiselt sügisel ja sügistalvel on ta käinud neid laatadel müütamas. Laadamatkad on ulatunud üsna kaugele, ka Peipsi-tagusele alale. Kui müügihooaeg läbi, olnud tal kuul-dust-nähtust palju teistele pajatada. Aegapidi kujunenudki tema talu Sahargu meestele jutupuhumise keskuseks, kus on palju ves-tetud ka traditsioonilisi rahvajutte.³⁵ Metsavahelises Imatu külas (Kuremäelt lõuna pool) on meeste kooskäimise kohaks olnud Keskküla talu, mis asetsenud hajali asuvate metsatalude keskel.³⁶

Et meestel on olnud kooskäimiseks ja jutupuhumiseks kindel koht, see on ilmsesti vana joon. Usutavasti hakati koos käima hea jutumehe juurde, eriti veel siis, kui ta oli kuskilt kaugemalt tulnud. Leidub mälestusteateid, et küla elanikud kogunesid õhtuti näit. vana soldati juurde, kes oli tagasi jõudnud 25-aastasest teenistusest.³⁷

Omavahelised kooskäimised õhtuseks jutuvestmiseks — need on oluliselt aidanud säilitada ja levitada rahva traditsioonilist jutuvara. Kui sõbralikud üksteise poole käimised on külaoludes unustusse jäänud (arvatavasti alates juba seoses talude krunti-mise ja päriseksostmisega möödunud sajandi lõpul), siis on haka-nud üldisest käibest kõrvale jääma ning unustusse vajuma paljud rahvajutud.³⁸

Rahvajuttude levikus on tähtsust olnud veel kõrtsidel. Need on olnud peatuskohtadeks teekäijatele ja voorilistele. Kui aga kõrts asus külas, siis käisid seal külainimesed, eeskätt mui-dugi mehed, pühade ajal ja puhkepäevil mitte ainult õlut või viina joomas, vaid ka niisama aega viitmas, naabritega vestlemas ja lõbutsemas, nooremad ka tantsimas jne. Kõrts oli kohaks, kus jutuvestmine toimus lõbusas ja hoogsas meeste seltskonnas. On teada, et kõrtsides jutustati mõnikord ka tasu eest. Samuti on kõrt-sides peetud lauluvõistlusi. «Kõrtsides kihas õhtatel elu. Seal olid jutustajad ja pillimehed, seal tantsiti ja mängiti,» ütleb üks vanem rahvaelu tundja.³⁹ Nii langesid külakõrtsile lihtsates külaoludes omal ajal teatud mõttes ka klubi ülesanded.

Eraldi tuleb peatuda kahel vanal taval, mis peaaegu obliga-toorselt on olnud seoses rahvajuttude (ja mõistatuste) esitami-sega. Need on — videviku pidamine ja jägu aeg.

Videviku pidamine on olnud tuntud ülemaaliselt (nimetatud ka *viduse pidamine*, *hämariku pidamine* jne.). See on tähendanud

³⁵ Andmed Tudulinnast ja Sahargust saadud ekspeditsioonil 1956. a.

³⁶ Andmed 1957. a. ekspeditsioonilt.

³⁷ H III 28, 403/8 Suure-Jaani 1896.

³⁸ Vrd. H II 60, 196/7 Rõuge 1896.

³⁹ ERA II 288, 367 Rapla 1940.

puhkepausi, mida peeti pimedal aastaajal (sügiseti) enne õhtuse tulevalguse süütamist kas üks või 2—3 korda nädalas (sageli just neljapäeviti). Siis kas puhati kodus (istuti või lamati) või koguneti mõnda lähedasse tallu. Videviku pidamisel on üldiselt olnud kombeks p i m e d a s t o a s jutustada rahvajutte ning anda üksteisele mõistatusi. Videviku pidamine on kestnud umbes tund või paar. Kui tuli üles võeti, jätkati poolelijäänud töid. Niisuguseid puhkepause ühes jutustamisega tuleb juhuslikult ette tänapäevalgi. Autor on neist isiklikult osa võtnud Muhus (1947) ja Kihnu saarel (1948).

Jäguajad ehk *jäguõhtud* on olnud tuntud kitsal alal — Kuusalu ja Jõelähtme rannakülades. Ajavahemikus 1.—10. novembrini pole seal õhtuti tehtud tavalisi töid, vaid teenijail olnud lubatud töötada endale (teha käsitöid). Meestel — nii vanadel kui noortel — (ja naistelgi) olnud kombeks õhtuti koguneda ühe või teise naabri juurde, kus siis mõistatusi mõistatades ja «vana-viisi jutte» vestes aega viidetud.⁴⁰ — Jäguaeg on kaugemas minevikus arvatavasti olnud seoses surnute mälestamisega (umbes samale ajavahemikule langeb mõnes teises paigas tuntud «hinge-deaeg»), kuid otseseid teateid selle seose kohta pole säilinud.

Üldiselt tuntud jutustamishooajaks on meil vanasti olnud talvise pööripäevaga seotud pühad — jõulud. Need on veel mõõdunud sajandil tähendanud umbes 2-nädalalist puhkeperioodi, millega on olnud seoses erilisi mänge (nn. jõulumängud), sugulaste vastastikusi külaskäike, poiste grupiviisilisi käike majast majja ja muid ajaviiteid. Kõige sellega on liitunud ka rahvajuttude pajatamine. — Mõnede teadete järgi on setude juures peamiseks «jutuste» (s. o. muinasjuttude) esitamise ajaks olnud mõnenädalaline ennejõulune periood, enne kui loomad poegima hakkavad⁴¹; see viitab ürgvanadele uskumustele, mille kohta on andmeid paljudelt rahvastelt.⁴²

Nagu eeltoodust selgub, on endisel ajal olnud terve rida tähtpäevi ja olukordi, millega on käinud kaasas laialdane rahvajuttude harrastus.

Rahva suuline sõnalooming asendas kaugemas minevikus oluliselt kõike seda, mida me tänapäeval nimetame koolihariduseks ja kirjanduseks. Pole väga ammused need ajad, kui mõnes maanurgas ei teatud midagi koolist ega kirjandusest. «Is käu õs meil latse

⁴⁰ G. Vilberg, Endised tähtpäevad *Kõlga* rannas. *Eesti Kultura* II (1913), lk. 277—278. Mõne teise kirjelduse järgi olevat neist õhtuist osa võtnud nii mehed kui naised.

⁴¹ ERA II 175, 402.

⁴² Sellest lähemalt allpool.

kooli-õs. Käve külä pääle kokku, jutusit jutuste, mõistusi mõista.» Nii on iseloomustanud oma noorpõlve üks Obinitza vanaema.⁴³

Kuid tuleb märkida, et ka paralleelselt kooliharidusega on veel kaua aega edasi kestnud intensiivne suulise loomingu har-rastus. Mis puutub eriti rahva jutuloomingusse, siis paistab, et koolid on paljudel juhtudel isegi stimuleerinud selle ulatuslikku käibimist. Mõnesse vastuvõtlikku nooresse on see avaldanud suurt mõju ning jätnud püsivaid jälgi.

Eesti näitekirjanduse väljapaistev meister ja külajuttude autor A. Kitzberg ütleb oma memuaarides: «Talvel, öösiti koolitoas lau-dade all magadiskottidel — mis ei jutustatud seal muinaslugusid vanapaganast, tontidest, kodukäijatest ja surnutest; pea iga tühja hoone, üksiku puu, metsatuka, kivi ja kännu kohta käis oma jutt, ja mina armastasin nende poiste kõrvale magama käia, kes kõige enam jutustada teadsid. Kuis käisid siis hirmujudinad üle ihu, aga neelama pidi kõiki neid koledusi ja — kartma.»⁴⁴ Nagu me teame, mängib kodukohaline folkloristlik ainekik Kitzbergi kirjandusli-kus loomingu väga olulist osa («Libahunt», «Maimu» jm.). Huvi ja armastuse nende ainete vastu on autor omandanud juba lapse-põlves.

Ulatuslikku rahvajuttude vestmist ei esinenud mitte ainult Niitsaadu koolimajas, kus õppis Kitzberg, vaid mujalgi. Üks meie rahvaluule suurkogujagi on oma huviala kaasa toonud juba küla-koolist — M. J. Eisen. Tema isa oli külakoolmeister Oese koolis Vigala lähedal. Seal on õpilastel olnud tavaks kolmapäeva õhtuti, mil õppetööd pole olnud, jutustada üksteisele muinasjutte ja anda mõistatusi. Kui tagavara lõppenud, nõutatud pühapäeviti kodus käies vanemailt ja vanavanemailt uusi aineid juurde. Muinasjutte vestetud seal kümnete ja sadade viisi ning väga elav olnud ka mõis-tatuste mõistatamine. Noor Eisen on neist vestlusõhtuist suure õhi-naga osa võtnud ning sealt kaasa saanud vaimustuse rahvajut-tude ja mõistatuste vastu. Samast koolist pärineb ka Eiseni esi-mene korjandus, mis sisaldab õpilastelt kuulnud mõistatusi a. 1869, kui korjaja oli ainult 12-aastane.⁴⁵

Rahvajuttude vestmise kohustuslikust tavast Põlva kihelkon-nakoolis moodunud sajandi keskel räägib teine eesti rahvaluule suurkoguja Jakob Hurt. Seal jutustatud õhtuti ülearu pika öö-

⁴³ RKM II 44, 30 (4).

⁴⁴ *Uhe vana «tuuletallaja» noorpõlve mälestused* I, 2. tr. Tartus, 1936, lk. 85.

⁴⁵ M. J. Eisen, *Miten minusta tuli kansanrunouden kerääjä ja Kalevalan harrastaja. Kalevalaseuran Vuosikirja I* (1920), lk. 194—202. — Käsikiri: SKS, Eesti NSV Teaduste Akadeemia Fr. R. Kreutzwaldi nimelises Kirjandusmuu-seumis Eisen 121—136; M. J. Eisenilt isiklikult saadud andmed.

puhkuse lühendamiseks: «Et kokkuhoiu pärast oli võimatuks tehtud iga tegevus tulevalgel, siis tuli otsida aseainet, mis ka pime das täiesti rahuldas. Seesuguseks aseaineks oli ergas muinasjut tude vestmine, mis ka kõrvaltoas magava õpetaja rahu miskil vii sil ei seganud. Igaüks, priimusest viimase õpilaseni pidi jutustama muinasjuttu. Kui keegi seda nõuet rahuldada ei suutnud, siis pidi ta otsima asetäitja või maksma ühe kopika. Korjatud kopikate eest osteti siis parajal juhul kirikukõrtsist kringleid, mis ühetasaselt kõigi vahel ära jagati ja silmnähtavast hallitusest hoolimata suure mõnuga ära söödi.»⁴⁶

Rahvajuttude vestmist õpilaskollektiivides on paljudes kohtades esinenud isegi käesoleva sajandi alguses.

Aja jooksul on rahvajuttude suuline käibimine ahenenud; domineerivale kohale on tõusnud kirjandus, kaasa arvatud ka rahvajuttude kogumikud. Juba üleminekul kapitalismile ja kapitalismi tingimustes hakkasid unustusse jääma muistsed tavad ja uskumused ning suurenes kirjanduse osatähtsus ja levik. Nõukogude korra tingimustes on haridus ja mitmepalgeline kultuuritöö määratult avardunud ning teenib töörahva üha kasvavaid vajadusi. Sellest hoolimata esineb mõnevõrra veel tänapäevalgi rahvajuttude suulist levikut ning ekspeditsioonidel on kohatud tublisid ja andekaid rahvajutustajaid.

Kõigest eelöeldust nähtub, et rahvajuttude käibimise sfäär on minevikus olnud õige laialdane. Juttude esitamine on kuulunud eeskätt meeste seltskonda; mehed on aga liikuvad — saavad kokku mitmesugustel välistöödel, rändavad ringi kaubateekondadel, voodidega jõuavad kaugetesse linnadesse, sõjateenistuses olles aga vahetavad jutuvara teiste rahvaste esindajatega. See aitab selatada rahvajuttude võrdlemisi kiiret ja mõnikord hüppelistki levimist ning hõlpsat keelepiiride ületamist.

Tüüpilise nähtusena tuleb esile tava, et jutustamine on koondu nud peamiselt õhtusele ajale ning on sageli toimunud pimedas (nn. videviku pidamine, õits jm.); samuti väga iseloomulik on rahvajuttude harrastuse eriline kontsentreerumine kõige pimedamale aastaajale (hiline sügis ja talve algus). Nende nähtuste juures peatume veel allpool.

Rahvajuttude vestmisele on sageli kaasnenud mõistatuste mõistatamine; need kaks žanri tunduvad teineteisele eriti lähedased. Teatavasti leidub ka rühm olustikulisi muinasjutte, milles mõistatuste lahendamisel on keskne tähtsus; seega on võimalik rääkida nende žanride vastastikusest põimumisest.

⁴⁶ Jakob Hurda kõned ja avalikud kirjad. Toimet. H. Kruus, Tartu, 1939, lk. 51—52.

2.

Kuidas rahvajutte jutustati, selle küsimuse käsitlemiseks on andmeid vähe. Põhjus on peamiselt selles, et juttude üleskirjutamine pole meil peaaegu kunagi toimunud niisuguses keskkonnas, mis oleks täiesti tüüpiline juttude suulises levikus, või kui ongi toimunud, siis pole kogujad osanud või suutnud seda olukorda läpsemalt fikseerida.

Fr. R. Faehlmann laseb Kalevipoja-lugude esimeses käsitluses esitada need rahvajutustaja suu läbi. See on kompositsiooniline võtte ega tarvitse otseselt kajastada tõelisi olukordi; kuid mõningaid olulisi tähelepanekuid võib selle taga siiski olla. Selles ettekandes on eesti kirjanduses esmakordselt (enam kui sada aastat tagasi) näidatud rahva hulgast põlvneva jutumehe kuju ning iseoomustatud tema esinemist. Olgu seepärast sealt tsiteeritud mõned laused: «Ühel niisugusel teeparandamise õhtul oli siia metsasalusse seltskond teeparandajaid aset võtnud.⁴⁷ Nad olid aegade kohal valinud, mida kõrged kuused ja tihe noor mets ümbritsesid. Keskel helendas lõbus tuluke, virgad tütarlapsed ja noormehed kandsid kuivi hagu juurde, et tuli ära ei kustuks, vanemad inimesed lamasid oma rahvusliku kombe järgi tule ümber kõhuli maas, pead küünarnukkidele toetades. Salga keskel oli lumivalge habemega vanamees, kes oma kuue maa peale oli laotanud ja selle peal istus. See oli jutumees. Praegu olid seltskonna nooremad liikmed tema poole palvega pöördunud, et ta lugusid Kalevipojast jutustaks. . . . Vanamees valmistas ennast ette keha pingutamise ja nagu oma tähtsust üles näidates, tõmbas käega üle silmade ja habeme, kõhatas ja algas . . . »⁴⁸

Tolleaegse olustiku kujutus on Faehlmannil antud täiesti usulavalt. Et rahvajutte on esitatud õhtuti kas pimedas toas või väljas lõkketule ümber istudes, see on olnud omal ajal väga levinud nähtus. Samuti väga tüüpiline on, et jutustajad on enamuses olnud mehed, vanad elatanud inimesed.

Täpsemaid kirjeldusi muinasjuttude jutustamisest on setude muurest, kus nii muinasjuttude repertuaari laialdane tundmine kui ka hea esitamisoskus pole haruldased tänapäevalgi.

Esitame katkendi ühe korjaja reisipäevikust:

«13. juunil lähen pikemale reisile Vilo valda. Esiteks kivitee-

⁴⁷ Jutt on nn. «teeparandajate seltskonnast» ehk teesillutajatest, mis Faehlmanni kirjelduse järgi koosneb nii meestest kui naistest, vanadest ja noortest. Jutustamine toimub õhtul tule ümber istudes kuskil metsa vahel 66 versta Tartust eemal (Tartu—Rakvere teel).

⁴⁸ Friedrich Robert Fählmann, *Kirjatööde kogu I*, Jurjevis, 1915, lk. 61.

äärsesse Neega-Olohovva. On nn. lujapäev ja naised on käinud Pankjavitsas. — — — Muidu seda päeva pühaks ei peeta. Olohovas istutatakse kapsaid. Suure otsimise pääle leian säältkijutusteteadja — Veera Vanaküla.

Temagi on minemas kapsaaeda. Kuid kui ma tulen oma jutusehädaga, ütleb: «*Hää kü!, täämbe sääne kerikupäiv kä!*» See 35-aastane mahedasilmaline noorik on suutnud endasse sulatada tänapäeva Setumaa vanema kui ka noorema põlve tõekspidamisi. Ta on käinud neli talve koolis ja õppinud õmblemist. Mõistab oma kodu mugavamaks ja puhtamaks teha kui teised küla noorikud. — — — Oma ema rikka jutuvära on ta truult säilitanud. Veera on hää jutustaja. Teda tullakse naabrite pooltki kuulama kui ta talvel lastele seletab. Täna paneb ta puhta põlle ette, võtab sukavardad näppu ja algab: «*Oll üts rikas mees väega.*» Kõik pere koguneb tuppa. Asjata tõreleb Veera: «*Tohoh, midä te kõik siia tulõit? Kas te no olõi noid kuulnu! Min, Ivvan, istuta sa kaps-tit!*» Kuid Ivvan — Veera mees — ütleb, et homseks näitavat vihma ja siis olevat parem istutada, ning keerab endale ahju peal plotski.⁴⁹

Selles kirjelduses avaneb meile keskkond, kus muinasjuttude vestmine on veel täiesti loomulik ja ootuspärane. Jutustamise ajaks katkeb töö: kogu perekond koguneb kuulama. Jutustamine toimub rahulikus pühapäevases meeleolus — jutustaja seob endale ette puhta põlle. Siiski ei jutustata niisama käed süles, vaid sellega ühendatakse sukakudumine.

Samalt kogujalt on kirjeldus veel ühest teisestki setu rahvajutustajast, vanemast kirjaoskamatus mehest Vassili Liivapuust. Too on esitanud pikki muinasjutte väga heas stiilis. Ettekanne on olnud väga elav ning saadetud liigutustest, näoilme muutustest, žestidest jne. V. Liivapuul on muinasjutud väga täpselt meeles olnud, nii et ta on võinud neid hästi esitada isegi korduva katkestamise puhul (kui tööülesannete tõttu pidi vahepeal eemalduma). Ta küsinud ainult: «Perämäne sõna?» («Viimane sõna?») ning jätkanud sealt, kus enne oli katkenud, olles täiesti asja juures.⁵⁰

Häid muinasjuttuvestjaid on viimastel aastakümnetel võidud kohata peamiselt Setus. Mujal on need väga haruldased, kuigi üksikuid siiski on siin-seal tabatud. Nii on R. Põldmäe oma 1931. a. koguja-märkmeid sõeludes tõstnud esile 81-aastase jutuka külarätsepa Anton Rohu (Jõhvi kihelkonnast Konju külast), kelle

⁴⁹ ERA II 194, 24/5 — 1938.

⁵⁰ ERA II 194, 40/2 — 1938.

«arvukalt kõneldud muinasjuttude stiililine puhtus ja täpsus, üksikasjade korraldatus suures ja keerulises motiivide rāgas ning lõpuks jutustaja enda naiivne ja kunstielamuslik suhtumine ebareaalseile sündmustele ja tegelastele — — — lubavad teda nimetatada haruldaseks muinasjutumeistriks.»⁵¹

Rahvajuttude esitamine harilikult ei eelda ega nõua mingisuguseid erilisi vahendeid, millega jutustaja võiks oma osa kuidagi rõhutada, välja tõsta. Siiski on mõnikord, olenevalt esitatava laadist ja funktsioonist, jutustaja tõusnud kõrgemale alusele. Nii on näit. jutluste paroodiaid sageli esitatud kusagilt kõrgemalt kohalt, mõnikord isegi mingist improviseeritud «kantslist».⁵² Niiviisi pääsesid mitmesugused parodeerimisvõtted paremini mõjule. Vanad taadid on armastanud lastele muinasjutte vesta ahju peal istudes (andmeid Tudulinnast ja Setust).

Et jutustaja oma mõtete paremaks väljendamiseks ka käelii-gutused appi võtab, see on täiesti loomulik. Samuti tuleb arvesse miimika, hääletooni muutmine jne. Seda on tulnud ette isegi kodustes oludes, mitte ainult paljudele kuulajatele esinedes. «*Mul uma esä õks mõistsõ veiga pal'l'o jutusset. Timä veiga kinäste ai: lasatsõhe, aigopiti, sis eis kõõ näüdel kässiga' ja kää'n'd' nii näko jah,*» on meenutanud üks setu jutustaja.⁵³ Veelgi rohkem näitlemist rakendati sel juhul, kui tuli esineda suuremale kuulajaskonnale või kui imiteeriti mõnda tuntud isikut, temale omast kõnemaneeeri, tema poose jne.

Rahvajuttude vestmistel kasutatakse mõningaid erilisi võtteid, mis lähendavad jutustajat kuulajatele. Tuntumaid on jutustamine esimeses isikus, mis jätab mulje, nagu oleks kõik see, millest räägitakse, juhtunud jutustaja endaga. Jutuliik ei oma sel puhul erilist tähtsust; esimeses isikus on jutustatud eeskätt küll muistendeid ja naljandeid, kuid ka muinasjutte (näit. imemuinasjutte). Et jutustaja kujutab iseend esitatava jutu peategelasena (või tegelasena), seda esineb tänapäevalgi. Iisaku ekspeditsioonil a. 1955 üks jutustaja esitas pika naljajutu esimeses isikus ning ütles lõpuks: «Ega mina seal muidugi ei olnud, aga nii seda jutustatakse. Nii on kuulajatele huvitavam.» Näiteid esimeses isikus esitatud rahvajuttudest võib leida vanematestki kogudest. Muidugi on mõni jutustaja ainult mõne üksiku loo niiviisi esitanud, et seda huvitavamaks teha, kuid on olnud ka jutustajaid, kellele niisugune

⁵¹ R. Põldmäe, Tähelepanekuid tänapäevaselt rahvaluule kogumiskalt, Vanavara vallast. *Opetatud Eesti Seltsi kirjad I*, Tartu, 1932, lk. 185—186.

⁵² J. Liiv, *Elu ja mälestusi*, Tartu, 1936, lk. 55.

⁵³ RKM II 51, 258/9 — 1949.

esitamisviis on olnud eriti iseloomulik. Võtame näite Saaremaalt, Pöidelt.

«See on nüid üks jutt muidu ühest naljamehest. Ta oli see va Buldas, üks Kübasare mõisa moonakas. Ta õige nimi oli Aadu Buldas, aga teda üiti va'ks Prigu Buldaseks, sellepärast, et tal olnd änamasti iga teine sõna «prigu». See «prigu» oli tal kut vandesõna või muidu lõõpimise jäoks. — — —

Aga see Buldas oli ea jutumees. Pulmade või jootude — — — aegu, siis ta olnd ikka jutumeheks. Ma kuulsi koa ühe ta jutu, mis ta Vene keisri rauast rääkis.

Ta olle enne olnd keisri raua kutsar. Ja siis keisriina tahnd jõululaupa õhta akata Petlemma söitma. Ta tahtnd Petlemma tiikis ennast 1-se püha omingu pesta. Prigu istund jällegid siis pukki ning pannund kihutama. Prigu kiitis siis, et tal olle olnd kakskümmend viis ohjaaru ühes põos. Soand õnnelikult esimese püha ominguks Petlemma ning nad läind siis keisriinaga seltsis Petlemma tiiki ooma. Nad olle keisri rauaga ameseerind ulk aega seal ning õhtaks olle tagatsi jälle tulnd.

Teised said muidugid söökse jutu peale irmsast naerda, aga see va Prigu tahtmine olndkid. Igaks joomaks ja igaks pulmaks tal olle ikka uied jutud olnd, aga ma põle juhtund koa tesa rohkem kuulma kut selle.»⁵⁴

Et jutustaja kujutab iseend esitatava rahvajutu tegelasena või kangelasena, see on laialt praktiseeritav. Harilikult on kas teatav liik jutte, mis niisugusel kujul on jutustatud (näit. nn. jahimehejutud jm.), või ka teatud tüüpilised jutud (mõned naljandid vm.), mis on esitatud isiklikult kogetud seiklustena. Normaalselt on jutustaja repertuaaris piiratud arv jutte, mis on esitatud esimeses isikus. Kuid on siiski olnud üksikuid jutustajaid, kellele niisugune maneer on olnud eriti omane ja kes kas või kõik jutud on sidunud iseendaga. Ühe niisuguse jutustaja kohta on teateid Hiiumaalt: *«Tema reekis nii, et ükskõik millest jutt oli, ikka tema ka seal oln.»*⁵⁵ Kadrinas on säilinud mälestusi vanast sõjamehest, kes ümbruskonna kõrtsides vestnud lugusid sellest, kuidas ta türklaste vastu sõdinud.⁵⁶ Kunagi on vanad «kroonu onud» olnud tüüpilisi jutuvestjaid eesti külas. Setust on teateid, et *«hüa judusõajaja ai nii judust, kui olõsi esi õkva uma silmaga kõikõ nännü ja kuulndu, minkõst ta parhilla kõnõlõs.»*⁵⁷

Haruldane on moodus, et jutustaja põimib esitatavasse rahvajuttu isegi oma nime. Selle kohta leidub paar näidet ühelt setu jutustajalt, kelle esitatud lood algavad niiviisi: a) «Mina, Aleksander Õun, lätsi Mõla keriku mano savikivve otsma korstna jaost». Jne. b) «Mina, Aleksander Õun Vinski küläst Meremäe vallast, lätsi oma vanemba velega Rootova valda Šumilkino külä mano hainalõ». Jne. Jutud ise on traditsioonilise sisuga ega või kajas-

⁵⁴ ERA II 232, 220/23 Põide 1939.

⁵⁵ Isiklikult noteeritud a. 1954.

⁵⁶ ERA II 216, 556/7 Kadrina 1939.

⁵⁷ Andmeid Petseri rajconist Lõkova küläst 1957.

tada isiklikke kogemusi,⁵⁸ kuid jutustaja on esitanud nad kui isiklikult kogetud matkaseiklused.

Seega tuleb rahvajuttude esitamist esimeses isikus ning üldse juttude endaga sidumist vaadata kui stiililist võtet, kui rahvajutustajate tavadesse kuuluvat nähtust. Kuid lisaks sellele on kahtlemata olemas jutte, mis sisaldavad tõelisi kogemusi ja tähelepanekuid (näit. mõned muistendid luupainajast, kratist, koomilised sündmused igapäevasest elust jne.). Täpse piiri tõmbamine pole alati kerge. On loomulik, et iga jutustaja püüab esineda võimalikult hästi, et koondada endale kuulajate tähelepanu ning saavutada heakskiitu. Selleks antakse kindlad tõsielulisedki sündmused edasi fantaasia poolt värvitud kujul.

Rahvajutt pole siiski kuiv kroonika, vaid sõnakunsti teos. Kui rahvajutustaja esitab end jutus keskse tegelasena, siis pole ta enam lihtne vestleja, vaid teatava osa täitja, näitleja, kangelaskuju kehastaja. Mida paremini — näitlemise mõttes — ta seda osa täidab, seda suuremat edu ta saavutab. Rahvajutu puhul pole ainult tähtis sisu, teatav süžee, vaid tähtsamgi on selle sisu esitamine elavas, kaasakiskavas, elamuslikus ettekandes. Hea esitamisoskus on kindlasti olnud oluliseks teguriks rahvajuttude säilimisel põlvest põlve. Kuiva, ükskõikse ja puuduliku edasiandmise tõttu närhub peagi jutu sisu, kuid elavas ettekandes see otsekui uueneb ja täieneb, jääb kuulajatele püsivalt meelde ning jätkab elujõulist eksisteerimist.

3.

Harilikult väidetakse, et rahvajutte on esitatud kuulajate lõbustamiseks, et nad on olnud meeldivaks ajaviiteks jõudehetkil, viideviku pidamisel jne. See kõik on õige, kuid seda ei tule mõista väga kitsalt. Rahva jutuvaras on ka palju õpetlikku, eeskujuandvat, edasiviivat. Paljude eredalt joonistatud kangelaste kujudega on rahvajutud õpetanud kuulajaid võitlema ja edasi püüdma, on näidanud teed parema ja õiglasema elu poole. Satiiriliste juttudega on peetud võitlust klassivaenlaste ja paheliste nähtuste vastu.

Rahvajuttude õpetlikkus tuleb arvesse võtta laias mõttes. Väga mitmesugused töökspidamised, töö- ja elukogemused, uskumused ja arvamused, ajaloolised mälestused jne. — kõik need on ühelt põlvelt teisele edasi antud suuliste jutustuste kujul. Proosalooming moodustab väga olulise osa rahva poeetilisest pärandist.

Kuid jutuvestmise harrastamisel on minevikus mõnikord olnud ka täpselt piiritletud praktiline eesmärk. Viru-Nigulast on teateid, et seal on kerjaja jutustanud muinasjutte tasuta öömaja

⁵⁸ Vt. ERA II 194, 191/2 ja 189/91 (1938).

eest.⁵⁹ Niisugune tava, et öömajaliselt nõutakse pererahva lõbus-tamist jutuvestmisega, on kunagi olnud laiemalt tuntud. See motiiv esineb ka mõnede eesti muinasjuttude koostisosana: öömaja-andja nõuab, et iga öömajaline midagi jutustaks; kes jutustada ei oska, seda öömajale ei võeta.⁶⁰ Loomulikult pidid need, kel seda tarvis tuli, olema juttudega hästi varustatud ning arendama ka nende esitamise oskust. See seletabki, miks näit. rändkaupmeeste ja kerjuste hulgas on olnud häid jutustajaid.

Kuusalust pärineva teate järgi on olnud häid jutustajaid nn. pulkesantide hulgas; need käisid rannas kalu kerjamas, kuid töid randlastele kaasa «kuusmanni pulki».⁶¹ Üks pulkesant hakanud kord juttu vestma Eerige taadiga ja see vestlus kestnud kaks päeva ja üks öö ning jutte jäänud veel ülegi. Sellest tekkinud seal kõnekäänd pikaleveniva jutustamise märkimiseks: «Jusku Eerige taat ja pulkesant!»^{61a} Jõhvi ümbruses olnud headeks jutustajateks kaks külakorda käivat vanakest.⁶²

Teine praktiline põhjus jutustamiseks on olnud seoses laste tööjõu kurnava kasutamiseiga feodalismiaegses ja kapitalismiaegses külas. Sügisel ja talvel, kui hommikul tõusti varakult, töötati ka öhtuti tule valgel väga kaua. Lapsed kas võtsid tööst osa (näit. kalavõrkude kudumisel) või olid rakendatud töötajate abistamiseks (peeruvalguse puhul näit. tuld näitama). Et laste vastupidavust suurendada, neid kauemini ärkvel hoida ning magamajäämist takistada, selleks on emad ja vanemad jutustanud neile pidevalt muinasjutte ja laulnud laule.⁶³ Et taotlus viiks soovitud tulemusele, on sel puhul sageli valitud veel

⁵⁹ A. 1892 on Viru-Nigulas kirjutatud rida muinasjutte 67-aastaselt Leenu Udamiilt, kes need lapsepõlves oli kuulnud oma isalt. «Viimane käis kerjamas ja tütar (Leenu) lapsena kaasas. Öömaja eest vestis isa juttusi, ja säält on nad ka tütrele meelde jäänud»: Juttude juurde märgitud andmetest nähtub, et kerjamas käimine on olnud umbes 1838. a. paiku, kui tütar Leenu oli 13. a. vana. — Tõenäoliselt tähendab «öömaja» siin ööbimisvõimalust ühes söögiga. Järelikult võimaldas muinasjuttude vestmine hankida elatist kahele inimesele — isale ja tütrele. — Saadetises äratub tähelepanu veel see, et jutustaja on võinud üsna täpselt dateerida oma muinasjuttude päritolu. — Vt. H II 34, 428 jj.

⁶⁰ Muinasjututüüp nr. 840 Aarne registri järgi (FFC 25).

⁶¹ Kuusman'n 'kuslapuu'. Neid pulki on kasutatud rehapulkadeks ja võrküübideks (?).

^{61a} ERA II 167, 233/4 (12) Kuusalu 1937.

⁶² ERA II 215, 344 (4) Jõhvi 1939.

⁶³ Andmeid on Setust, Peipsi äärest ja Kuusalust. Setu rahvajutustaja ja lauliku Ustinja Kõivastiku eluloos on öeldud: «Omad muinasjutud päris ta enam omalt emalt öhtatel peergu pidades ja emale töö juures valgust näidates. — — — Et laps mitte magama ei uinuks, selleks jutustas ema talle muinasjutte (minu sõrendus — R. V.) ja laulis laule ja muid lugusid» (S 13139/40 — 1929).

teadlikult hirmutava sisuga repertuaar. On teada, et korduva kuulmise tõttu on esitatud jutud mõnikord lastele sõna-sõnalt meelde jäänud (kui jutustajal oli väga piiratud repertuaar, mida ühtelugu korراتi).

Väga kaugesse minevikku viitavad rahvajuttude esitamisega liituvad uskumused, mis näitavad jutuvestmise maagilist seost talupoja tootmistööga — karjanduse ja põllunduse edendamisega. Eespool oli juba kõnet sellest, et jutuvestmine on endisel ajal koondu nud ikka peamiselt õhtusele ajale, eriti on see toimunud seoses videviku ehk hämariku pidamisega. Selles ongi midagi iseloomulikku: jutustamine sobib paremini kokku pimeduse kui päevavalgusega. Oitsilised, heinalised ja muud välistöölised õhtuti lõkendava tule ümber istudes, kodune videvikutund rehetas kas küdeva reheahju ähmases valguses või päris pimedas — need ongi küllap olnud kõige tähtsamad jutuvestmise paigad.

Koduse videvikupidamisega seoses väärivad tähelepanu kaks momenti: 1) videvikul jutustamisele kaasneb mõistatuste mõistatamine (mõne teate järgi on see olnud isegi eelmisest obligatoorsem), 2) videviku pidamine ühes jutustamise ja mõistatamisega on arvatud midagi põhjustavat või soodustavat. Sellised uskumused esinevad kindlate vormelite kujul ja poeetilises sõnastuses, mis annab tunnistust nende suurest vanusest, nende pikaajalisest lihvimisest kauases suulises käibes:

«Pidage pimeet, äälge ämäärät, sis kasuse pikä piimälehmä, ää ärivaska» (Urvaste). — «Ämärigun ärja suure, videvigun villa pika» (Kambja). — «Ämäriku aal puhka, sös ärja kasvave, teed tööd — jääve põnni» (Tarvastu). — «Kui kaua hämariku aega peetakse, siis saada noored loomad — nagu lambatalled ja vasikad — hästi suureks kasvama» (Saarde). — «Pidäge ka vesperi, sös kasuva lambil voonagõsõ lautan häste edesi» (Põlva). — «Inne talviste pühi olliva naise väega pallo mõistatanuva, et pallo voonakeisi ja vaskit saas» (Kanepi). — «Häbene ööd ja pühitse pime dad, siis saad ead ärjad» (Martna). Jne.

Nagu nähtub, on kõne ikka noortest loomadest (vasikatest, tal ledest), kelle sünni või arengut on videvikupuhkus pidanud soodustama. Et kõige sagedamini räägitakse härjadest, see võib olla mõjustatud alliteratsioonist (hämarik — härjad); härja tuleb siin võtta kui karilooma substituu ti.

Videvikupuhkuse tähenduslik seos on võinud alguse saada sel lest asjaolust, et ajalisel järgnes videviku pidamine kariloomade õhtusele söötmisele. Päevavalgel talitati loomad ära ning sellele järgneski õhtune puhkepaus. See tööseisak ning meeldiv keskustelu sellega seoses pidi vanade uskumuste järgi soodustama loo made jõustumist ja arengut.

Mõnede haruldaste teadete järgi, mis saadud Kagu-Eestist, on muinasjutuvestmine ja mõistatuste mõistatamine vanasti olnud lubatud ainult sel ennejõulusel perioodil, kui polnud veel alanud kariloomade poegimine; kui see aga oli alanud, muutus jutustamine ja mõistatamine rangelt keelatuks.⁶³ Niisuguse keelu motiveeringut ei ole teada. Vormeli-taolised käsud videvikupuhkuse pidamiseks (ning sellega seoses jutustamise ja mõistatamise harrastamiseks), mis pidi soodustama noorte loomade kasvu, on samuti ühenduses ennejõuluse pimedama aastaajaga. Ja peaaegu kõik teated on Lõuna-Eestist. Siin on ilmsesti tegemist väga vana nähtusega, mille sisuline külg just suure vanuse tõttu on muutunudki arusaadamatuks. Rahvajuttude vestmise maagiline seos karjandusega saab selgemaks alles teistelt rahvastelt võetud paralleelide abil.

Läti rahvaluulest leiame üsna analoogilisi käske ja keelde: mardipäevast jõuludeni tuleb muinasjutte jutustada ja mõistatusi anda, siis sead söövad hästi, lähevad ruttu rammusaks; sügisõhtutel tuleb mõistatusi mõistatada, et sead rammu lähaksid; hingedeajal tuleb mõistatusi mõistatada, siis lusikad ei kao ära.⁶⁴

Osutub, et ka lätlastel on rahvajuttude ja mõistatuste elavam harrastamine koondunud ennejõulusele pimedale ajale ning peab soodustama karjapidamist — seakasvatust.

Alles kaugetelt soomeugrilastelt udmurtidelt (ehk votjakitelt) saame võtme nende esialgu üsna mõistatuslike uskumuste ja tavade mõistmiseks. Sõnal on udmurtide arusaamise järgi maagiline jõud. Vilja võrsumise ning karja juurdekasvu perioodil on keelatud kasutada paljusid sõnu, esitada paljusid laule, mõistatusi jne. «Nende ebausklike vaadete pärast annavad Valinski oblasti udmurdid oma fantaasiale vaba voli alles siis, kui kogu saak on kindlas kohas: vili täielikult salves, loomad laudas ja kogu pere pärast hästi õnnestunud suviseid töid jälle koos. — — — Mõistatamine algab küll juba sügisel, kuid mitmesuguste legendide, jutustuste, juhtumuste ja mõistatuste esitamise õige aeg on vanadest jõuludest, s. o. 25. detsembrist, kuni 6. jaanuarini.»⁶⁵

Näeme siis, et udmurtidel on üks pikem periood, mis algab hilissügisel, pärast saagi koristamist ja karjatamise lõppemist,

⁶³ ERA-II 175, 402 Se 1938; ERA II 190, 58 Se 1938.

⁶⁴ Vrd. A. Ancelāne, Latviešu tautas mīklas. *Folkloras Instituta Raksti I*, Rīgā, 1950, lk. 187.

⁶⁵ К. П. Герд. К изучению удмуртских загадок. Труды научного общества по изучению Вотского края, 1928, в. V (Tsiteeritud A. Ancelāne eelnimetatud artikli järgi, lk. 189).

ning kestab kuni uue majandusaasta alguseni (s. o. noorloomade sündimiseni); selle kestel mõistatati ja jutustati. Kuid eriline kõrg-hooaeg nendeks harrastusteks oli selle perioodi lõpul, talviste pühade paiku.

Selle najal hakkame mõistma mõnede meie esivanematele omaste tavade, uskumuste ja tuhmunud kõnekäändude tähendust. Videviku pidamine algas sügisel, pärast välitööde lõppu. Siis oli sobiv jutustada ja mõistatada, sest saak oli salves ja loomad laudas. Ent nende harrastuste kõrghooaeg oli meilgi aasta lõpul, enne loomade poegimise algust, millest peale jutustamine ja mõistatamine muutus keelatuks (kardeti kahjustada noori loomi). Koduloomade (resp. noorloomade — vasikate, tal-
lede jne.) kahjustamise kartus põhineb igivanadel uskumustel: jutustamine sobimatul ajal meelitab ligi haldjaid ja pahu vaime; need on aga eriti ohtlikud noortele loomadele. Et aga rahvajuttude esitamine üldse koondub pimedale aastaajale ja öisele ajale, see näib olevat ürgvana täva, mille kohta võib tuua arvukaid näiteid paljudelt rahvastelt maailma eri osadest. Põhjendused on eri rah-
vaste juures väga mitmesugused.⁶⁶

Jutustamise seostamine karjandusega on seega laiemalt tun-
tud nähtus. Kuid Eestis on see ühe erandliku teate järgi ühendusse
viidud ka põllundusega: «Videvikus ei tohtinud tööd teha, tuli vide-
vikku pidada ehk juttu ajada; viimasel puhul pidi tihe vili kas-
vama.»⁶⁷ Rohkem on teiseid selletaolisest vanarahva käesusõ-
nast: «Vanast üteldud tihti: Mõistatage ja ajage vanaaegseid
jutte, siis ei kao lusikad ära» (Tartu-Maarja). Nagu eespool mär-
gitud, on niisugune motiveering tuntud ka lätlastel. Sisult on see
raskesti mõistetav: mispärast peab eriti hoolitsema, et lusikad ära
ei kaoks? Lusikad olid ju lihtsad esemed, puust valmistatud. Arva-
tavasti on siin tegemist väga vana rahvaomase käesusõna tähen-
duse tuhmumisega.

*

Eespool on tulnud korduvalt märkida, et rahvajuttude esita-
mise ja mõistatuste mõistatamise vahel on mingi ühtekuuluvus:
need žanrid on lähedased. Mõnes kaugemas sugulaskeeles võib
isegi sama termin tähendada nii juttu kui mõistatust. Eesti sõna
jutt vaste mordva keeles on *jovks ~ jofks* = mõistatus; muinas-
jutt. Meie *mõistatus*-sõna vaste udmurdi keeles *mad* = muinasjutt

⁶⁶ Vrd. Зеленин, *op. cit.*, lk. 217 jj.

⁶⁷ ERA II 170, 176 (16) Vändra 1937.

vestma; mõistatusi mõistatama; komi moid = mõistatus, handi *moiaptz* = mõistatus.⁶⁸

Sellest võib järeldada, et need žanrid on eksisteerinud juba paljude aastatuhandete eest ning on olnud üksteisele väga ligidased.

СКАЗОЧНИК СРЕДИ НАРОДА

Р. ВИИДАЛЕПП

Резюме

Фонды эстонского народного поэтического творчества содержат значительное число записей сказок и преданий — общим числом примерно 100 000 вариантов, собранных за последние 70 лет. Собираение же более подробных сведений о сказочниках и обычаях, связанных со сказыванием, относится к значительно более позднему периоду. Толчком к этому послужили исследования русских советских фольклористов.

В статье рассматриваются следующие вопросы: где и когда в основном исполнялись народные сказки и предания, какова была манера рассказывания и функция сказок.

Народные сказки исполнялись (и исполняются поныне) во время отдыха и при выполнении наиболее легких работ, когда люди собирались вместе. Чем многолюднее и веселее собрание, тем больше предпосылок для хорошей беседы. В первую очередь здесь следует упомянуть мужские рабочие коллективы — группы охотников и рыбаков, табунщиков, сидящих у костра (в ночном), крестьян, ожидающих очереди у кузницы и на мельнице, крестьян-мостильщиков. Большой интерес к рассказыванию сказок наблюдается и среди лесорубов в зимние вечера, а также в коллективах строительных рабочих.

Оживленное сказывание народных сказок и преданий имело место и во время домашних коллективных работ (на толоке), а также в зимние вечера в семье, когда старшие занимались работой (женщины пряли, вязали на спицах и т. д.), дети или помогали взрослым, или просто слушали. Девушки и парни рассказывали сказки и загадывали загадки на посиделках, которые обычно начинались рукодельничаньем девушек и кончались общими играми и танцами.

Сказыванию сказок (и загадыванию загадок) способствовали некоторые народные обычаи, например так называемое сумерничанье. В темное время года (осенью, зимой) вечером не сразу зажигали огонь, а сидели некоторое время в темноте, отдыхая или беседуя.

⁶⁸ Y. H. Toivonen, Ein Beitrag zur Geschichte der geistigen Kultur der finnisch-ugrischen Völker. *Opetatud Eesti Seltsi Toimetused* XXX, Tartu, 1938, lk. 735 jj., Маскаев, *op. cit.*, lk. 8.

В некоторых местах возник обычай собираться вечером у хорошего рассказчика для проведения времени в общей беседе. Местом для вечерних бесед мужчинам служили также и корчмы в деревнях. В XIX столетии корчмы были одновременно и пристанищем для обозников, странников и т. д.

Много сказок рассказывалось в прежние времена и среди учеников сельских школ, остающихся в школе на ночь.

Вообще характерно, что сказывание сказок было распространено больше среди мужского общества, особенно в темное время года, в частности по вечерам; рассказы велись в совершенной темноте (сумерничанье).

Наблюдения над исполнением сказок проводились в основном в юго-восточной Эстонии (у сету). Там и в настоящее время встречаются хорошие сказочники. К числу хороших манер исполнения сказочника относится повышение или понижение голоса, пользование жестом и мимикой, пояснение при помощи рук и т. д. Иногда сказочник выступает на каком-либо возвышении, например, сидя на печи или на камне, чтобы слушатели его видели.

Широко известен обычай вести рассказ в первом лице; иной раз сказочник даже вплетает в повествование свое имя (данные только от сету). Хорошим сказочником считается тот, кто умеет рассказывать сказки живо, интересно, увлекательно.

Вообще сказки рассказывались для провождения времени и для увеселения слушателей. Но иногда исполнение народных сказок имело в прежнее время и практическую цель: с переночевавшего требовали сказки за ночлег, с нищего — за подавание и т. д.; при выполнении вечерних работ рассказы велись для того, чтобы отогнать сон.

В далеком прошлом сказки имели даже производственно-магическую функцию: верили, что сказывание сказок и загадывание загадок в темное время года благоприятствует росту и развитию молодняка, если это происходит перед отелом; после же отела сказывание и загадывание считалось недопустимым, так как боялись, что этим можно приманить злых духов. Поэтому рассказывание народных сказок большей частью имело место в то время, когда скот находился в хлеву, а зерно — в амбаре, т. е. в темное время года — поздней осенью и в начале зимы.

DER VOLKSERZÄHLER INMITTEN DES VOLKES

R. VIIDALEPP

Zusammenfassung

Die Sammlungen der estnischen Volksdichtung enthalten zahlreiche Niederschriften von Märchen und Sagen — insgesamt etwa 100 000 verschiedene Texte — welche im Laufe der letzten 70 Jahre zusammengebracht werden konnten. Das Sammeln näherer Angaben über die Volkserzähler selbst und die

mit dem Erzählen zusammenhängenden Bräuche entstammt jedoch einem späteren Zeitabschnitt. Anregung hierzu boten die Forschungen sowjetischer Folkloristen.

Der vorliegende Aufsatz behandelt folgende Fragen: wo und wann das Erzählen hauptsächlich stattgefunden hat, die Art des Vortrags und dessen Bestimmung.

Die Volkserzählungen (d. h. Märchen und Sagen) wurden (und werden heute noch) in den Ruhepausen bzw. bei leichteren Arbeiten vorgetragen, wo stets eine gewisse Anzahl von Menschen beisammen ist. Eine grössere und fröhliche Gesellschaft ist stets die beste Voraussetzung für ein gelungenes Erzählen. Als Zuhörer kamen in erster Linie männliche Kollektive in Betracht — Jäger- und Fischergruppen, nachts um das Wachtfeuer versammelte Pferdehüter (im Volksmunde «Öitselised» genannt), die bei der Schmiede oder Mühle ihre Reihe erwartenden Landleute, beim Strassenbau beschäftigte Arbeiter usw. Dankbare Zuhörer waren auch die an langen Winterabenden in ihren Nachtquartieren versammelten Waldarbeiter, desgleichen auch die Kollektive der Bauarbeiter.

Ein lebhaftes Erzählen von Volksgeschichten fand auch bei gemeinsamen Wirtschaftsarbeiten — den sogenannten «talgud» (von Nachbarn geleistete freiwillige Hilfsarbeit mit nachfolgendem Schmaus) — sowie an Winterabenden im Kreise der Familie statt, wo die älteren Familienglieder mit einer Handarbeit beschäftigt waren (die Frauen — mit Spinnen, Stricken u. dgl.), während die Kinder ihnen dabei halfen oder auch einfach zuhörten. Die erwachsenen Mädchen und Jünglinge erzählten sich abends bei ihren geselligen Zusammenkünften alte Volksgeschichten und gaben einander Rätsel auf; gewöhnlich begannen diese Zusammenkünfte mit allerlei Handarbeiten der Mädchen und endeten mit gemeinsamem Spiel und Tanz.

Das Erzählen von Volksgeschichten (und auch das Rätselraten) wurde von einigen alten Volkssitten, wie z. B. dem sogenannten Abhalten der Dämmerstunde, begünstigt. In der dunklen Jahreszeit (im Spätherbst) wurde nicht gleich Licht gemacht, sondern man sass erst einige Zeit in der Dämmerung beisammen und plauderte.

An einigen Orten wurde es zur Gepflogenheit, dass sich die Nachbarn bei einem guten Erzähler versammelten, um beim Plaudern gemeinsam die Zeit zu verbringen. Für die Männer bot abends der Dorfkrug einen geeigneten Ort zum Plaudern. In früheren Zeiten diente der Dorfkrug auch als Station für die im Fuhrenzuge Fahrenden, für Wandersleute usw. Im Dorfkrug wurden «Neuigkeiten» ausgetauscht, Volksgeschichten erzählt, die dann von dort aus ihre Verbreitung nahmen.

Viel Volksgeschichten sind seinerzeit auch unter den Schülern der grösseren Landschulen erzählt worden, die, der ausgedehnten Entfernungen halber, im Schulgebäude übernachteten.

Es ist im allgemeinen kennzeichnend, dass vom Erzählen der Volksgeschichten vorwiegend die männliche Gesellschaft erfasst wurde; es konzentrierte sich auf die dunkle Jahreszeit, oder auf die Abendstunden, konnte aber auch bei

vollständiger Dunkelheit erfolgen (Abhalten der Dämmerstunde, beim Hüten der Herden nachts).

Beobachtungen über das Erzählen von Volksgeschichten konnten hauptsächlich in Südost-Estland (beim Volksstamm der Setukesen) angestellt werden. Dort können auch heutzutage noch ausgezeichnete Märchenerzähler angetroffen werden. Zu der Vortragsart eines guten Erzählers gehört das Modulieren der Stimme, der Gebrauch von Gesten und Mimik, das erläuternde Spiel der Hände. Zuweilen besteigt der Redner einen erhöhten Platz, um besser gesehen und gehört zu werden.

Weit verbreitet ist der Brauch des Erzählens in erster Person; mitunter flicht der Erzähler auch seinen eigenen Namen in den Vortrag ein (Angaben nur für die Setukesen). Als guter Erzähler gilt derjenige, der es versteht, Märchen und Sagen lebhaft, spannend und hinreissend zu berichten.

Volksgeschichten sind im allgemeinen wie zum Zeitvertreib, so auch zur Erheiterung der Zuhörer vorgetragen worden. Mitunter hatte das Erzählen aber auch einen praktischen Hintergedanken: vom Beherbergten wurde als Gegenleistung für das Nachtquartier eine Erzählung gefordert, vom Bettler — für die verabreichten milden Gaben usw.; in der Gruppe der am Abend Arbeitenden diente das Erzählen zum Verscheuchen der Müdigkeit.

In grauer Vergangenheit wurde dem Erzählen auch eine magische produktionsfördernde Kraft zugeschrieben: das Berichten von Volksgeschichten und Rätselraten in der dunklen Jahreszeit sollte Wachstum und Entwicklung der jungen Tiere im Mutterleibe begünstigen; waren die Jungen aber bereits zur Welt gekommen, so war jegliches Erzählen und Rätselraten untersagt, damit es nicht etwa böse Waldgeister anlocke. Daher wurde das Erzählen von Volksgeschichten vorwiegend dann gepflogen, wenn das Vieh im Stall und die Ernte im Speicher geborgen waren, d. h. also zur dunklen Jahreszeit — im Spätherbst und zu Beginn des Winters.